

УДК 94 : 316.752

Рудяков П. М.

НЕ БЛУКАТИ У ТРЬОХ ВЕРБАХ: ЦІННОСТІ – НОРМИ – ПРАКТИКИ

У статті ставиться питання про важливість співвіднесення декларованих цінностей і ціннісних критеріїв з уявленнями, формованими на їхній основі, а також з моделями й алгоритмами їх практичного втілення у реальній діяльності людини та суспільства через норми та практики.

Ключові слова: цінності, інтереси, уявлення, норми, практики, моделі, «експорт цінностей».

Рудяков П. Н. Не заблудиться в трех ивах: ценности – нормы – практики. В статье поставлен вопрос о важности соотнесения декларируемых ценностей и ценностных критериев с представлениями, сформированными на их основе, а также с моделями и алгоритмами их практического воплощения в реальной деятельности человека и общества через нормы и практики.

Ключевые слова: ценности, интересы, представления, нормы, практики, модели, «экспорт ценностей».

Pavlo Rudyakov. Do not get lost in three willows: values – norms – practices. The article raises the question of the importance of correlating declared values and value

criteria with representations formed on their basis, as well as with models and algorithms for their practical implementation in real human and society activities through norms and practices.

Keywords: *values, interests, ideas, norms, practices, models, «export of values».*

У новітній час цінності перетворилися на одне з тих понять і категорій нематеріального гатунку, про які ледь не частіше всього згадують, на які посилаються найрізноманітніші суб'єкти найрізноманітніших процесів у найрізноманітніших ситуаціях на найрізноманітніших рівнях, включаючи політиків і державних діячів. Політизація ціннісної проблематики привнесла до теми додаткові моменти. Чи то нова – постмодерна – історична доба внесла корективи до відомих із сивої давнини розкладів, котрі тривалий час лишалися у майже «законсервованому» стані, не виявляючи схильності до змін відповідно до віянь та потреб історичного моменту? Чи справа не так в особливостях доби, як у розвитку власне аксіологічної проблематики в дусі «переоцінки цінностей»? На це вказав Ф. Ніцше, закликавши відмовлятися від цінностей, котрі втрачають свою креативність. Як би там не було, фактом залишається факт: на наших очах цінності й усе, що з ними так чи інакше пов'язано, остаточно залишивши царину метафізики й «чистої» теорії, міцно розташувалися у сфері практики та практичної політики. Є, гадаємо, підстави стверджувати, що про цінності з деяких пір почали згадувати, до них взяли апелювати переважно у прикладному аспекті, маючи на увазі не так їхній дійсний зміст, як можливість використання з певною метою.

Захист цінностей, їхнє просування за межі традиційної, історично окресленої локалізації, почали використовуватися як інструмент впливу одних сил на інші, як важіль підпорядкування других – першим. В ім'я цінностей, під дедалі гучніший гомін публічних балачок про цінності у сучасному світі твориться чимало такого, що не має до ціннісного дискурсу жодного відношення або ж штучно притягується до нього шляхом надто довільних інтерпретацій. «Коли Вудро Вільсон увів Сполучені Штати в Першу світову війну, він вихвалявся, що зробить світ безпечнішим для демократії, – пише К. Кокер, – але хто, запитував філософ Макс Шелер (Max Sheler), зробить демократію безпечнішою для світу?» [1, с. 36]. Питання, як покаже час, виявиться надзвичайно актуальним: під гаслом «захисту» або «встановлення» демократії у ХХ-му і на початку ХХІ ст. відбудеться низка трагічних подій. Замість слова «демократія» у формулювання М. Шелера, яке цитує К. Кокер, можна було б поставити слово «цінності». Із цією категорією відбувається те ж

саме, що й з «демократією». Про неї також слід було б предметно думати під кутом зору її безпеки для світу. За часів існування колоніальних імперій одним з принципово важливих інструментів впливу метрополії на колонії, контролю над їхнім населенням вважалося поширення ціннісних орієнтацій та орієнтирів. Нині колоній формально немає, а ось «експорт цінностей», нехай і в нових формах, продовжує існувати.

Проблема безпеки цінностей, коли під нею розуміти примусове нав'язування одним суб'єктом іншому суб'єкту чи суб'єктам певного набору поглядів та уявлень в якості норми або директиви задля досягнення ним певних цілей, які не співпадають з цілями «жертв» ціннісної експансії, набуває ще більшої ваги, ще більшої значущості у контексті активізації зусиль певних глобальних сил грати на протиставленні цінностей «наших» та «не наших». «Наші», природно, проголошуються не лише єдино правильними, а й універсальними. На «не наших», навпаки, навішується ярлик неправильних, шкідливих, таких, від яких їхні носії мають неодмінно відмовитися на користь «наших». Гра нерідко супроводжується представленням «наших» як беззаперечного й безальтернативного Добра, «не наших» – як Зла.

Незважаючи на те, що аксіологія як теорія цінностей розробляється з давніх-давен і нині привертає увагу численних мислителів та дослідників (філософів, соціологів, психологів, політологів, а також тих, хто працює у міждисциплінарному дискурсі), єдності щодо її фундаментальних категорій немає. Лишається і багатозначним, і дискусійним поняття цінності, відомо понад ста його дефініцій (*користуючись нагодою, наважуємося запропонувати ще й свій варіант: цінностями є все, що є цінним, але не має цінника, тобто ціни, вираженої у грошовому еквіваленті*). Разом з тим, факт реального існування цінностей як таких жодних сумнівів не викликає. Щодо цього має місце консенсус: конструкти, які прийнято визначати як «цінності», існують, їхня значущість як фундаментальної засади розвитку людини, суспільства, націй, держав є великою. Такою, що, як вважає дехто, варто було б поглянути на цінності чи то як на одну з рушійних сил історії, чи, щонайменше, на одну з фундаментальних цивілізаційних ознак. До думки щодо того, що в основі сучасного колективного Заходу як цивілізації лежать спільні цінності, навряд чи знайдеться багато негативних коментарів чи, тим більше, заперечень.

Огляд дефініцій чи, бодай, основних з них, не входить до кола завдань автора. Виходячи з логіки нашої статті, звернемо увагу на утилітаристський підхід. Його прибічники – Дж. Дьюї, Р. Б. Перрі,

Р. Брандт, Д. Брейбрук та ін. – схильні вважати цінностями все, що служить реалізації потреб та інтересів (див. [2]). Таке розуміння впливає якраз з прикладного погляду на цінності, про який ішлося вище, й, незважаючи на відзначену опонентами односторонність і обмеженість, дозволяє, з одного боку, запобігти абсолютизації цінностей в їхньому суто абстрактному трактуванні, з іншого, – вмістити це поняття до ширшого контексту, актуалізуючи його зв'язок з іншими поняттями, поза якими будь-які міркування про цінності опиняються під загрозою критичного відриву від практичного боку реальної дійсності.

Проблема співвідношення цінностей та інтересів, зокрема в тій частині, яка стосується визначення первинності/вторинності перших або, навпаки, других, заслуговує на окрему увагу й спеціальну розмову, яка виходить за рамки окресленого автором для себе формату «трьох верб». До уявного трикутника у цьому випадку включаємо, по-перше, власне цінності, по-друге, – уявлення та погляди (у наступному викладі – уявлення), по-третє, – норми та практики. Цінності утворюють фундамент для формування, з одного боку, уявлень, поглядів, з іншого, – норм, практик. Спираючись на таке потрактування, можна графічно представити згадані поняття в їхньому взаємному співвідношенні у вигляді такої собі *ціннісної піраміди*. Цінності – підґрунтя, від них вгору йдуть залежні від них уявлення, норми, практики, а також символи. Ідеальний варіант взаємодії рівнів «ціннісної піраміди» – це вертикальний зв'язок знизу вгору, заснований на рівновазі й гармонії. В реальній дійсності щось подібне зустрічається вкрай нечасто. Ті ж самі цінності виявляють здатність породжувати різні уявлення, норми, практики. Така амбівалентність зумовлює різного роду конфлікти навіть всередині гомогенних із ціннісного погляду співтовариств.

Підґрунтя «піраміди», про яку йдеться, не висить у повітрі й не стоїть на голому місці. Воно спирається на певну опору, розташовану на умовному «нульовому» рівні. Цією опорою є інтереси. Характер і особливості уявлень, норм, практик визначаються не одними лише цінностями, а спільною дією цінностей та інтересів. Щодо того, чи слід вважати первинним перший із цих двох елементів чи все-таки другий, точаться щирі й запеклі суперечки. Автор схиляється до визнання первинними інтересів.

Істотний вплив на «піраміду» загалом, на кожен з її рівнів та елементів і на все те, що в ній відбувається, здійснюють обставини контекстуального плану. Таких є чимало, причому, дуже різних. Одним з найважливіших слід, мабуть, вважати контекст впливів і традицій.

Комбінація із цих факторів визначає той конкретно-історичний варіант, у рамках якого відбуваються актуалізація ціннісно-інтересної або інтересно-ціннісної моделі й визначення її магістрального вектору. Впливи мають зовнішній по відношенню до суб'єкта характер, традиції є складовою його власної внутрішньої структури. Крім того, впливи, як правило, діють синхронно, тоді як традиція підключає до синхронії пласт діахронії. Зовнішні впливи й традиція можуть перебувати у стані відносної рівноваги, але можливий варіант їхньої взаємодії, за якого одне переважає над іншим або навіть домінує над ним.

Цінності консервативні, навіть ультраконсервативні: вони, якщо й зазнають тих чи інших змін, то дуже повільно. Цінності конкретно-історичні: кожна доба й навіть окремі періоди тієї чи іншої доби пропонують власні інтерпретації та реінтерпретації цінностей. Цінності системні: кожна з них не є відірваною від інших, а, навпаки, пов'язана з ними певними зв'язками. Узяті разом окремі цінності як елементи та відносини і зв'язки між ними утворюють систему, до того ж, ієрархічно впорядковану. Цінності, зрештою, відносні, а не абсолютні, тож будь-яка з них має «люфт» у її трактуванні. Відносність цінностей відкриває простір для маніпуляцій: за певних обставин певні суб'єкти, шукаючи вигоду для себе, мають змогу на певний час «забувати» про певні цінності, примусово виключати із вжитку або ж, адаптуючи до власних потреб і прагнень, фактично знищувати їх.

Разом з тим, повністю відкидати або заперечувати якісь з традиційних цінностей, відверто зізнаючись у цьому, ніхто ніде не наважився. Справа у більшості випадків обмежувалася переосмисленням. Такий підхід на певному етапі розвитку людства набув ознак історичного імперативу. Першим тому підняв Ф. Ніцше, висунувши на порядок дня філософської думки проблему «переоцінки цінностей». І не лише висунувши, а й позиціонувавши її в якості ключової на підставі висновку, згідно з яким у новій історичній добі – добі модерності – будь-яка цінність, успадкована з минулих епох, стає умовною, застарілою, такою, яка потребує переосмислення і «переналаштування». Для доби новітньої – постмодерності – це твердження набуває ще більш виразної актуальності та ще більш вагомого практичного значення. Автор Заратустри пішов далі, взявшись довести, що цінності, коли не переосмислювати і не переоцінювати їх вчасно і адекватно до духу й вимог часу, перетворюються на серйозну загрозу для їхніх носіїв: суспільства, які залишають в «обігу» старі цінності, позбавляють самі себе перспективи, приречені на крах. У «Генеалогії моралі», рефлектуючи з приводу моралі та моральних

цінностей, він ставить питання: «У чому є їхня (моральних цінностей – *П. Р.*) власна цінність?», – відповідь на яке стає ще одним підтвердженням заклику до відмови від старого заради нового.

Переосмислення цінностей, не кажучи вже про їхню переоцінку, – це процес надзвичайно непростий, конфліктогенний, пов'язаний із ситуаціями, в яких зіткнення різних поглядів, оцінок виявляється неминучим. Історичний досвід свідчить, що у переважній більшості випадків спроби переоцінки цінностей супроводжуються розколом суспільства щонайменше на дві частини, представники однієї з яких підтримують новації, тоді як опоненти відстоюють те, що пройшло випробування часом і закріплено традицією. Зіткнення старого з новим, як правило, не минає мирно, провокуючи різного роду конфлікти та створюючи найрізноманітніші колізії.

Особливої гостроти подібні процеси й явища набувають в епоху постмодерності, коли цінності, релятивізуючись, поступаються місцем інтерпретаціям. Замість переосмислених і переоцінених, але все-таки історично закріплених цінностей, на панівні, домінуючі ролі висувуються, з одного боку, ціннісний релятивізм, з іншого, – ціннісна риторика, не підкріплена або недостатньо підкріплена практикою. Перший означає фактичну відмову від ціннісного підґрунтя суспільного й індивідуального буття, формування загальної атмосфери негласного знецінення базових цінностей. Друга утворює дискурс, в якому публічні апеляції до цінностей використовуються як заміна для самих цінностей, декларація підміняє суть, спотворює її. Відтак створюються умови, за яких однакові цінності або, точніше, однаково декларовані цінності реалізуються в різних наборах норм, в різних практиках. Вплив на вибір таких наборів здійснюють різноманітні фактори, починаючи від історичної доби та її особливостей і закінчуючи інтересами. Мають значення й інші обставини, такі, приміром, як впливи або політична (внутрішньо-, зовнішньополітична, геополітична) доцільність.

Один з напрочуд яскравих прикладів такого стану або такої ситуації – це взаємини США та Європи у рамках євроатлантичної спільноти. Партнери сповідують спільні ліберальні цінності, проте, як стверджує К. Кокер, їхні позиції щодо низки проблем і питань нерідко є різними через те, що одні й ті ж самі цінності, опосередковані різними інтересами, здатні породжувати неоднакові норми [1, с. 10-15]. Так, приміром, сталося з «Кіотським протоколом», який обстоює Європа, але ігнорують Сполучені Штати. Отже, позиції партнерів діаметрально протилежні в той час, як цінності спільні.

Висновок, згідно з яким у Сполучених Штатах і Європі сформульовані й реалізуються на практиці різні моделі внутрішнього державно-політичного, соціокультурного розвитку, зовнішньополітичного позиціювання, засновані на одних і тих самих цінностях, з вражаючою наочністю довів Д. Ріфкін. У книзі «Європейська мрія: Як європейське бачення майбутнього тихо затьмарює американську мрію» (2004) він обґрунтував, що «європейський дух» (у контексті нашої теми цю категорію можна було б трактувати й як «європейські цінності», авторська інтерпретація це цілком дозволяє) іде на зміну «духу американському», який, своєю чергою, поволі деградує, втрачає провідні позиції, на яких перебував протягом певного часу в недавньому минулому (див.[3]).

Дозволимо собі навести коментар до роздумів і узагальнень Д. Ріфкіна, який пропонує К. Кокер і з яким автор солідарний. «Як американець, глибоко критичний по відношенню до власної культури, – пише К. Кокер, обігруючи ключове слово з назви книги («мрія»), – Ріфкін відзначає, що американська мрія потонула у менталітеті закриття у рамках, який не дозволяє вести рівноправний діалог з рештою світу. Якщо «європейська мрія», на противагу цьому, є все ще релевантною, то завдяки тому, що віддає перевагу стійкому розвитку над необмеженим зростанням, а також глобальній співпраці – над односторонньою реалізацією сили... Якщо цінності зумовили народження Західного союзу 1949 року, коли він зіткнувся з колективною загрозою від комунізму, то спроби Європейського Союзу та Сполучених Штатів після 1989 року експортувати різні *міжнародні* (курсив К. Кокера – *П. Р.*) норми загрожують їх розділити» [1, с. 10].

Гарний приклад впливу історичної доби та конкретно-історичних умов і обставин на інтерпретацію цінностей наводить у книзі «Французька доля» Е. Земмур. «Коли у вас найбільше в Європі населення й гігантська армія Наполеона, права людини є дуже гарними, їх можна поширювати на всіх, – пише він. – Але коли ви складаєте один відсоток населення світу, а під вашими дверима півтора мільярди африканців, які хочуть приїхати до Франції, прикриваючись правами людини, тоді ці самі права є злом, є смертю для Франції» [4, с. 45]. На підставі такого підходу французький публіцист формулює принципове для його країни завдання: захищатися від зовнішніх викликів і загроз без надто міцної прив'язки до цінностей. Порятунком Франції, на його думку, є за наявних обставин і в даних контекстах більш важливим, ніж формальне дотримання традиційних цінностей. Маємо, отже, інтерпретацію цінностей, близьку до згаданого утилітаристського

підходу.

Використані джерела та література:

1. Кокер К. Сумрак Запада / прев. на српски. Београд, Досије, 2006. 222 с.
2. Алексеева Т. А. Современные политические теории. Опыт Запада (курс лекций). М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. 479 с.
3. Rifkin J. The European Dream. How Europe's Vision of the Future Is Quietly Eclipsing the American Dream. N.Y. : J.P. Tarcher, 2004. УИИ. 434 р.
4. Селезнева А. В. Политические представления и ценности россиян. М.: Изд-во Московского университета, 2012. 224 с.